

Propostes i orientacions per a la lectura del Prometeu encadenat

Ramon Torné Teixidó

Inst. Ferran Casablanca, Sabadell

rtorne@xtec.cat

Recepció: 13/1/2018

Resum

L'autor proposa cinc aspectes que, al seu parer, caldria abordar a les aules d'ensenyament secundari per a la lectura de la tragèdia d'Èsquil, *El Prometeu encadenat*. Es tracta d'una variada riquesa antropològica, religiosa, artística que convé mostrar als joves lectors mitjançant algunes notes. L'autor també proporciona en annex una proposta de guia i treball de lectura d'aquesta peça.

Paraules clau: Prometeu, mite, tragèdia, guia de lectura.

Entendre i copsar la complexitat del mite de Prometeu i contextualitzar la tragèdia *El Prometeu encadenat* atribuïda a Èsquil requereix, a parer nostre, plantejar a l'aula algunes qüestions que, en la present comunicació, volem comentar succintament:

1. La primera qüestió és que, cenyint-nos en l'àmbit genealògic, els diferents relats teogònics contextualitzen la figura de Prometeu en un moment en què els déus olímpics ja s'han constituït com a detentors del poder còsmic, un cop acabats els enfrontaments generacionals entre pares i fills i Zeus ha posat fi a la seva guerra contra Ciclops i Gegants, fills de la Terra. És ara quan el relat teogònic deixa pas a un nou relat, el relat antropogònic i, per tant, és el moment d'explicar la presència al cosmos, no ja dels déus, sinó dels homes. Cal observar en aquest punt que la creació dels homes s'esdevé, no per mà de la descendència de Cronos, sinó per la descendència d'un altre tità, Jàpet, i de la seva esposa Clímene. Recordem així mateix que Jàpet va tenir quatre fills –Atlant, Meneci, Prometeu i Epimeteu– dels quals, només els dos darrers prenen part en la creació de l'home i en mites que tenen a veure amb el progrés humà, un progrés que estarà plagat de fatalitats.¹

Aquests darrers mites, en els quals hi ha involucrada la raça humana, tenen un denominador comú: l'engany. L'engany, efectivament, és un dels motors, un *leit motiv*, que empeny l'actuació i les respostes que alternativament ofereixen Zeus i Prometeu. Aquest fet es pot observar ja en els primers testimonis literaris, tant en la *Teogonia* com a *Treballs i dies*, d'Hesíode.² Prometeu enganya els déus amb un fals sacrifici, Zeus envia la dona, Pandora que, al seu torn, enganya i sedueix els homes, i porta tots els mals. Finalment Prometeu enganya els déus i els roba el foc d'amagat. Contínuament, doncs, hi ha rèpliques per totes dues bandes. I juntament amb l'engany hi ha revenja per benifets, odi, amenaces, tortura i abús de la força... Veiem, en definitiva, que l'actuació dels

¹ Val la pena fer ús del *Diccionari* de Pierre Grimal (2008) per a qüestions de detall en les quals ara no cal entrar. No creiem necessari abordar aquí i ara la paternitat esquiliana del Prometeu, però segons indica Avvezù (2003, pp. 132-140), les vivències teogòniques, la substitució de les noves divinitats olímpiques, les víctimes d'un conflicte intern en el si del *génos* diví recorden un paral·lel amb l'*Orestíada*.

² Vegeu Hes. *Theog.* 508 ss. i *Op.* 50 ss.

immortals, guiats per *passions*, ens apropen els déus més a la mentalitat humana, al seu *ethos*, que no a la majestat divina.³

2. En segon lloc el *Prometeu* esdevé una al·legoria prou febaent del progrés humà. Un progrés, però, que intenta ser arrabassat pels déus. No fóra debades recordar aquella definició de la divinitat que forneix Heròdot (I, 32, 1): “el déu és, en tot, envejós i pertorbador”.⁴ No ens les havem, en el *Prometeu encadenat*, amb déus que permeten el progrés humà sinó tot al contrari. A aquest respecte és notable el relat que fa el tità (vs. 436-471) on ens ve a explicar que la humanitat estava condemnada a viure sense viure, a passar els anys de la seva existència sense desenvolupar ni una sola de les capacitats que tenen els homes, que és fer evolucionar el món mitjançant el progrés. Ens podem demanar què aporta el foc a l’home de la caverna. Ras i curt: una nova vida i, amb ella, un home nou:⁵ un home que descobreix l’escalfor i descobreix el menjar cuinat. Serà un home més dèbil però que tindrà una qualitat de vida superior i, per tant, un home més fort: amb el foc podrà combatre el fred, la malaltia, la foscor i, amb l’aliment cuinat, ja no serà necessari mai més esqueixar la carn crua ni haurà de fer una digestió difícil. Els homes que Zeus volia anihilar compten amb una arma, l’espurna del foc, que es revela com l’art de les arts.⁶ El foc es revela, en mots de Protàgoras, com una participació en la divinitat (Pl. *Prot.* 322a). El foc serà, per altra part, un element importantíssim a partir d’aquest moment, en els sacrificis: i és que l’apat sacrificial només té lloc quan la víctima ha estat consumida pel foc.

3. En tercer lloc, trobem una antítesi de caràcters irreconciliable. D’entrada hi ha dos personatges que acompanyen Hefest que són, sense anar més lluny, dos personatges abstractes: Poder i Força. Mai més en el teatre grec, tret del *Plutos* aristofaneu, trobem un fenomen semblant.⁷ La presència de les divinitats abstractes que es presenten en escena sota les ordres de Zeus encarnen la seva mateixa naturalesa: Hefest al principi de l’obra i Hermes al final són inquisidors, orgullosos, desdenyosos, insolents i tirànics, no mostren ni una engruna de compassió. A l’altra banda hi ha Prometeu, no menys orgullós i segur de si mateix, que no està disposat a cedir en res malgrat els terribles patiments. La resta de personatges que passen per davant del tità li mostren la seva simpatia i commiseració: el cor de les Océànides es posa totalment de la seva part però llur pare, Océan, mostra una nova cara: l’oportunitat que no paga tanta sofrència. Els seus consells volen semblar benvolents i assenyats, però en realitat demanen a Prometeu que deixi de ser ell, que renunciï a tot. Si l’espectador no sabés d’antuvi com acabava al final tot plegat, més d’un apostaria per aquesta solució. Però, diguem-ho també: si no hi hagués conflicte tràgic, com pot arribar la catarsi? Per això –i apunto que fóra només una possibilitat d’entre moltes– la irrupció d’Io en escena torna a posar la tensió al bell mig de l’obra. Novament tenim una víctima innocent que ha de patir la rancúnia dels déus, una *tisis* de la qual ella no és pas culpable i que ens reafirma en el que havíem presenciat en el pròleg de la peça: no hi ha poder que es pugui comparar al que detenen els nous “timoners de l’Olimp” (v. 149), que fan la llei al seu antull i consideren els humans un simple objecte amb el qual poden jugar, fer i desfer, sense mostrar cap mena de penediment.⁸

³ Remetem a l’anàlisi del tema feta per Vernant (2000, 61-81).

⁴ Hom llegirà amb profit l’estudi de Díaz López (2016) al respecte sobre la mentalitat antiga.

⁵ Possiblement mai no s’haurà donat prou importància a aquesta reflexió de Paul de Saint-Victor (1880, 243-244): “La descoberta del foc ha estat l’era inicial de la humanitat. Hi hagué un dia de l’època del quaternari en què un home brandà una torxa davant els ulls de la seva tribu estupefacta... La data d’aquell dia, si mai era coneguda, fóra la que marca l’entrada del gènere humà a la reialesa de la creació. L’home havia fet davallar el sol a la terra, ell era el senyor de l’escalfor i de la llum.”

⁶ Séchan (1951, 1-19).

⁷ Guzmán (2005, 9-67) i Zimmermann (1993, 1-25) forneixen tot de detalls als aspectes materials, socials, musicals, etc. de les peces teatrals antigues.

⁸ Sobre l’estructura de l’obra hom pot remetre’s a Avvezù (2002), Lesky (2001, 174-178).

4. En quart lloc: el sofista i el tirà. Prenc els mots manllevats del llibre de Suzanne Saïd,⁹ perquè crec important recordar als lectors que, per primera volta, en el *Prometeu encadenat* la paraula *sofista* apareix en la literatura grega.¹⁰ I ja aquí té connotacions negatives: Hefest acusa Prometeu de sofista (v. 944). En realitat, sota la nostra perspectiva, el “sofista” Prometeu, gràcies al qual els homes poden saber i aprendre totes les arts que els permeten viure, no hauria de ser objecte d’una significació pejorativa. Però el punt de vista correcte és el contrari, perquè és precisament aquest sofista, odiós als déus, l’artífex del nou home de què parlàvem suara. Quant al segon terme, el tirà, poca cosa caldrà afegir. Quantes vegades, ja en la poesia arcaica, el tirà és mal vist i bescantat? Gairebé sempre, respondrem. Tenim, de resultes, que el poder autocràtic, la tirania, s’oposa a la profusió d’homes nous, la nova florada, una nova humanitat que el tirà no podrà tenir sota la seva dominació. El sofista guanya, amb el pas del temps, i sobretot amb el Romanticisme, un nou significat: esdevindrà el pare d’una nova generació humana, creada per ell, però que ha estat destinada a patir grans sofriments, el primer dels quals és el de no ser comprès. Seguint aquest sintonia, no és debades que Mary Shelley hagués donat un títol alternatiu al seu *Dr. Frankenstein*: aquest home nou és, tal com va escriure, “El modern Prometeu”.¹¹

5. Voldria fer també un breu apunt sobre l’esperança. Aquesta és esmentada durant el diàleg amb el corifeu, quan Prometeu explica per què ha estat clavat en aquella roca i ha de patir grans turments (v. 250): “vaig atorgar als homes cegues esperances”. Si l’acció benefactora del tità envers els homes semblava ser una acció alliberadora, de sobte, ell mateix confessa que tot el que ha procurat a la humanitat no té un objectiu clar. Novament, doncs, sorgeix l’interrogant: quin sentit tindran els seus actes? A aquest respecte cal fer veure que la cosmovisió d’Èsquil està impregnada de sofriment. És un sofriment que va de bracet amb el coneixement: és el *páthei máthos* de l’*Agamèmnon* (v. 177). És el seu credo. Èsquil no hi renuncia mai, ho creu amb la certesa de qui no pot dubtar en cap moment que el dolor porta a una *katastrophé*, un final, que posa pau entre les forces divines, que se senten ofeses, amb la humanitat esqueixada pel dolor.

Hi ha, però, una segona vegada en què es parla de l’esperança, és el moment en què el Cor fa saber el seu desig (vs. 536-537): “és dolç viure llarga vida / amb esperances resplendents”. Ara, el motiu d’aquest optimisme és clar: tots els beneficis que el tità ha aconseguit per a l’home, canviant el curs d’una història de la humanitat que anava en declivi edat rere edat, queden erradicats. L’esperança s’ha convertit en metonímia de progrés i de superació, fent d’alguna manera permeable l’esperit de Xenòfanes sobre la divinitat i, en certa manera, esborrant la imatge, tant negativa, de *trickster* que els olímpics aboquen damunt el tità. Per bé que l’esperança és vana, sobrera, inútil, ens porta a l’engany, el poeta, doblat de teòleg, sap amb certesa que hi haurà una reconciliació celestial i terrenal, i sap que el sofriment és indefugible. De fet, l’última escena del *Prometeu* acaba amb l’afirmació “ja veieu quines injustícies he de patir” (v. 1093). La religiositat d’Èsquil toca de peus a terra, accepta el dolor i sap que té unes propietats catàrtiques a nivell còsmic, i no accepta una esperança o un dolor que no aporten cap sentit. Aquesta premissa és la que sosté tot l’Estàsion III, el diàleg amb Io sobre l’existència dels déus, de llur injustícia i maldat.¹²

⁹ Saïd (1985).

¹⁰ Fóra interessant fixar-se en termes que apareixen en la peça a més de *sophistés*, com ara *philanthropía*, *lêstês*, *talaípôros*, *sophós*, *téchnê*, *elpís*, *examartánô*, etc. En darrer terme, cf. Griffith (1984).

¹¹ Sobre l’erudició de Mary Shelley i les implicacions hipertextuals que hi ha en la peça ens remetem a l’estudi de González-Rivas (2017).

¹² Vegi’s White (2001).

6. L'últim apunt vol fer referència a la guia de lectura que he confegit (en annex) pensant en els alumnes.¹³ Hom veurà que intenta guiar l'alumne, gairebé pàgina per pàgina, a una requesta d'informacions, de reflexions sobre imatges poètiques, dades mitològiques, àdhuc a tot un seguit de llocs que Prometeu enumera. Tant de bo sigui una guia de lectura que obligui a copsar, sense demanar-ho expressament, moltes de les idees que volia exposar més amunt. Llegir el *Prometeu encadenat* no és únicament un exercici escolar, és donar peu als joves que reflexionin, “llegint a poc a poc i pregonament mirant amb precaució endavant i endarrere, amb reserves, deixant portes obertes, amb dits i ulls delicats” –tal com deia Nietzsche que cal fer, en el Pròleg de la seva *Aurora*– a cadascuna de les respostes que els tràgics, dins la seva grandesa, ofereixen a les qüestions del nostre món.

Bibliografia

- Guido AVEZÙ (2003), *Il mito sulla scena: la tragedia ad Atene*, Venècia, Marsilio Editori.
- Lucas DÍAZ LÓPEZ (2016), “La envidia de los dioses y los límites de los mortales”, *Tales*, 6, pp. 217-226.
- ÈSQUIL (2016), *El Prometeu encadenat*, trad. Ramon Torné, Vilanova i la Geltrú, El cep i la nansa.
- Ana GONZÁLEZ-RIVAS (2017), “Aeschylus and *Frankenstein, or The Modern Prometheus*, by Mary Shelley”, R. F. Kennedy [ed.], *Brill's Companion to the reception of Aeschylus*, Leiden, Brill, pp. 292-322.
- Mark GRIFFITH (1984), “The vocabulary of *Prometheus Bound*”, *Classical Quarterly* 34/2, pp. 282-291.
- Pierre GRIMAL (2008), *Diccionari de mitologia grega i romana*, Barcelona, Edicions de 1984.
- Antonio GUZMÁN (2005), *Introducción al teatro griego*, Madrid, Alianza.
- Albin LESKY (2001), *La tragedia griega*, Barcelona, El Acantilado.
- Suzanne SAÏD (1985), *Sophiste et tyran ou le problème du Prométhée enchaîné*, París, Klincksieck.
- Paul DE SAINT-VICTOR (1880), *Les deux masques: tragédie, comédie* (vol. I: *Eschyle*), París, Calmann Lévy.
- Louis SÉCHAN (1951), *Le mythe de Prométhée*, París, Presses Universitaires de France.
- Jean-Pierre VERNANT (2000), *El universo, los dioses, los hombres*, Barcelona, Anagrama.
- Stephen WHITE (2001), “Io's world: intimations of theodicy in *Prometheus Bound*”, *Journal of Hellenic Studies* 121, pp. 107-140.
- Bernhard ZIMMERMANN (1993), *Greek tragedy: an introduction*, Baltimore, John Hopkins U.P.

¹³ Es pot trobar aquesta guia de lectura en la següent adreça: < <https://bit.ly/2CkGckc> > [última consulta: gener del 2019].

Curriculum

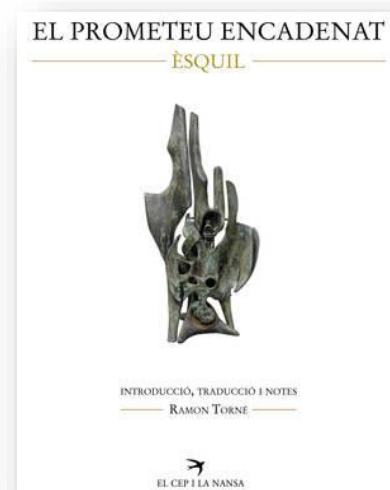
Ramon Torné i Teixidó es va doctorar en Filologia Grega a la Universitat de Barcelona el 1999. Des del 2008 és catedràtic d'institut. Ha participat en diferents activitats de formació de professorat i grups de treball. Ha dut a terme estudis sobre manuscrits grecs, gèneres literaris i tradició clàssica. També ha traduït tragèdia, lírica i alguns autors de prosa.

Annex

Èsquil, *El Prometeu encadenat*, Guia de lectura i comentari (Edicions “El Cep i la Nansa”).

Introducció general

1. Fixa't com en la vida d'Èsquil el fet de ser atenès, dóna un sentit especial a tot el que va fer (per exemple mira la p. 5 i l'epigrama funerari de la p. 6-7). Comenta breument la seva importància. Et pot ajudar el document disponible en línia < <http://bit.ly/2EdokeT> >.
2. ¿Quina importància poden tenir els viatges d'Èsquil a Sicília? (pàgina 6)
3. ¿Quines cinc innovacions creus que són les més importants de les que s'enumeren? (mira les pp. 7-8)
4. Enumera els tres aspectes de les idees d'Èsquil que creguis més rellevants. (p. 9)
5. ¿Com és el relat sobre Prometeu segons Hesíode? (pp. 12-13)
6. ¿Com és el relat sobre Prometeu segons Plató en el seu diàleg *Protàgoras*? (pp. 13-14)
7. Elabora un quadre sinòptic amb l'estructura de la tragèdia. (pp. 15-16)
8. ¿Què pensaven d'aquest mite Lord Byron, André Gide i Salvador Espriu? (pp. 20-23)

Pròleg

9. ¿Amb quina expressió Poder designa el foc? ¿Què et sembla que vol dir? (p. 31)
10. ¿Com descriu els turments que ha de patir Prometeu? (p. 32)
11. ¿Quins elements de la natura invoca Prometeu un cop ha estat encadenat? (p. 35)
12. ¿Com explica Prometeu que va robar el foc? (p. 36)
13. ¿Per què els déus odien Prometeu? (p. 37)

Pàrode

14. ¿Qui són les oceànides? (pp. 17, 39)
15. Prometeu i el Cor dialoguen mentre canten: parlen dels nous déus de l'Olimp que han expulsat els déus anteriors i que governen sense justícia. Explica breument les metàfores i digues a què es refereixen les imatges de les pp. 40-42: “nous timoners”, “colossos d'antany”, “estic a mercè del vent”, “ment indomable”, “impàvida rancúnia”.

Episodi I

16. ¿Qui era la mare de Prometeu i què li va aconsellar? (p. 43)
17. ¿Quins eren els plans de Zeus? ¿Què va succeir? (p. 44)
18. ¿Quins dos beneficis diu que va concedir Prometeu als homes? (45)
19. ¿Com diu Ocèan que condueix el carro que arrossega el Griu (un monstre amb ales)? Copia els quatre versos. (p. 46)
20. ¿Quin consell dóna Ocèan a Prometeu? ¿Quina opinió et mereix? (pp. 17, 47)
21. ¿Quina llegenda explica del monstre Tifó? (p. 49)
22. ¿Per què Ocèan diu a Prometeu “la teva desgràcia és una lliçó per a mi”? (p. 51)

Estàsim I

23. Fes un llistat de tots els pobles i llocs que ploren per la desgràcia de Prometeu. (pp. 53-54)

Episodi II

24. Enumera cinc característiques de la vida dels homes abans que Prometeu els donés el foc. (pp. 55-56)
25. Enumera cinc invents que Prometeu atorgà als homes. (pp. 56-57)
26. Explica què és la Moira, la Necessitat i les Erínies. (pp. 57-58)

Estàsim II

27. ¿Quin desig expressa el cor en aquest fragment poètic? (p. 59)

Episodi III

28. ¿Qui era Ío? Explica en cinc línies el seu mite. (pp. 17, 63, 65, 66). Mira si vols aquesta altra informació < <http://bit.ly/2snaa5n> >.
29. Fes un esquema dels diferents llocs per on passa Ío. Divideix-los en *noms de pobles / rius / muntanyes / llacs / llocs relacionats amb el mar*. (pp. 67, 70, 71, 72, 73, 74)

Estàsim III

30. ¿Quin consell dóna el Cor? ¿Per què et sembla que ho fa? (p. 77)

Èxode

31. ¿A què fa referència la frase: “Zeus aprendrà la distància que va de manar a ser esclau”? (p. 79)
32. ¿Per què Hermes amenaça novament Prometeu? (p. 80)
33. ¿Què passa finalment? ¿Creus que és just el tracte que rep Prometeu? (p. 85)